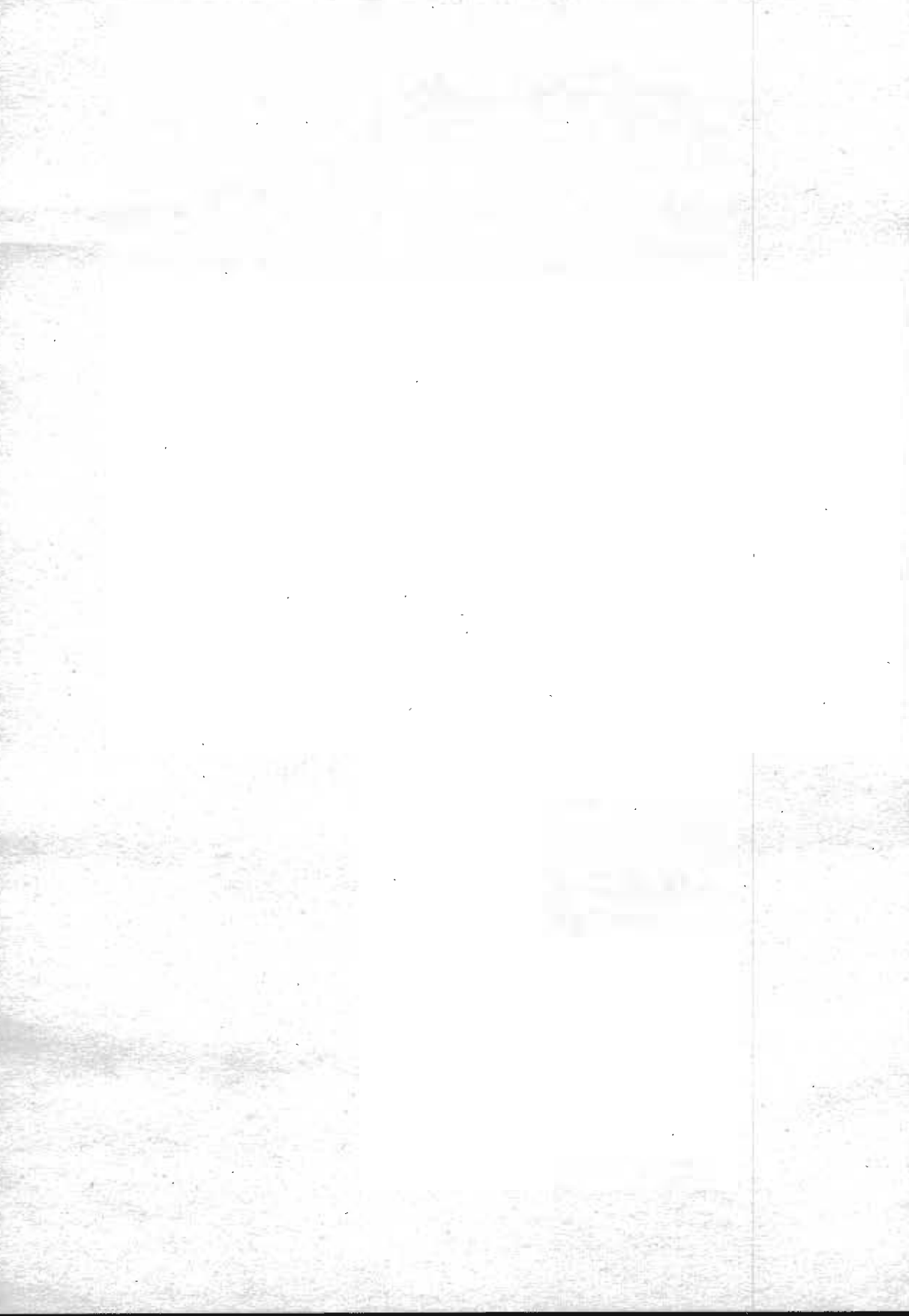

III. DERLEMELER

TÜRKİYE'DE KORUYUCU POLİTİKAYA DAYALI SANAYİLEŞME ÇABALARI VE ÖDEME DENGESİ SORUNU

Doç. Dr. Yüksel İŞYAR/1

ÖZET

Türkiye'nin bugünkü ekonomik sorunlarının başında ödemeler dengesi bozukluğu gelmektedir. Ödemeler dengesini oluşturan diğer bütün faktörler içinde dış ticaret açığı bu olguda en önemli paya sahiptir. Örneğin, 1976 yılında 3.169 milyon dolar olarak gerçekleşen dış ticaret açığı, ödemeler dengesini oluşturan bazı faktörlerdeki olumlu gelişmeler nedeniyle, ödemeler dengesine 1.751 milyon dolar olarak yansımıştır. Ödemeler dengesi bozukluklarını tarımsal ürün ihracatını artırma çabaları ile gidermenin ancak kısa vadeli bir çözüm olabileceği bir gerçektir. Bu nedenle, uzun vadede temel amaç sınai ürünler ihracatını geliştirmek olmalıdır. Bunun için, diğer bütün gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de yerli sanayi çeşitli koruyucu önlemlerle gelişmiş ülkelerin rekabetinden korunmaya çalışılmaktadır. Bu makalede, ithalat ikamesine dayalı sanayileşmeler hakkında ileri sürülen çeşitli görüşlerin tartışılmasından başka, Türkiye'nin dış ticaret yapısı ve ithalat ikamesi de tarihi bir akış içinde incelenmiştir. Sonuç ve öneriler kısmında ise, ithalat ikamesi yanında, ödemeler dengesinde görülen bozuklukların giderilmesi için kısa ve uzun vadeli önlemler sıralanmıştır.

I. GİRİŞ

Türkiye'nin ekonomik sorunlarının başında ödemeler dengesi bozukluğu gelmektedir. 1/ Bu soruna neden olan faktörlerin en önemlisi de ticaret açığıdır. 2/

Türkiye'de dış ticaretin yapısı, dış ticaret açıklarının her geçen gün biraz

daha büyümesine yol açmaktadır. Gittikçe büyüyen dış ticaret açıklarının ödemeler dengesinde yarattığı darboğazlar işçi dövizleri ve turizm gelirleri gibi görünmeyen işlemlerle giderilmeye çalışılmaktadır. Ancak, bu gibi işlemlerden beklenen döviz miktarları beklenenin altında gerçekleştiğinde ve uygun

1/ Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zirai Ekonomi Bölümü Öğretim Üyesi.

1/ 1976 yılında ödemeler dengesi 1.751milyon dolar açıkla kapanmıştır-(8; s. 510-511, Tablo 462).

2/ 1976 yılında dış ticaret açığı 3.169 milyon dolardır (8; s. 510-511 Tablo 462).

başka dış kaynaklar da bulunamadığına itihâlât kısıtlamaları bir zorunluluk olmaktadır. İthalat gereksinmelerinin tam olarak karşılanamaması ise, mevcut sanayinin düşük kapasitede çalışması ve maliyetlerin gereğinden yüksek olması, ayrıca yeni sanayilerin kurulmasının kısıtlanması gibi ülkenin ekonomik büyüme hızını yavaşlatıcı arzulanmayan sonuçlar yaratacaktır. Bu nedenle, sorunun çözümünü temelde ihracat olanaklarının artırılmasında aramak gerekir.

Türkiye'nin ihracat geliri halen büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Örneğin, III. Planın başında ihracaatta tarımsal ürünlerin payı yüzde 70'in üzerindedir. Tarımsal ürünlerin ihracaatını artırarak ödemeler dengesi bozukluklarını gidermek ancak kısa vadeli bir çözüm olup uzun vadeli bir önlem olarak düşünülemez. 1/ Türkiye'de tarımsal arazi kullanımının üst limite vardığı gözönüne alınırsa, hızla artmakta olan iç talebin karşılanması için bir süre sonra tarımsal ürün ihracat olanaklarının ortadan kalkacağı herkesçe kabul edilmektedir. Ohalde, uzun vadede temel amaç sınaî ürünler ihracaatını geliştirmek olmalıdır. Bunun için de sanayileşmeyi hızlandıracak önlemlere ağırlık vermek gerekmektedir.

I. ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında gayrisafi milli hasılatdaki artışın belli bir yapısal değişme ile

birlikte gerçekleştirilmesi hedef alınmıştır. Bu yapısal değişme planlarda sanayinin en hızlı büyüyen sektör olması şeklinde tanımlanmıştır. III. Plan döneminde de uzun vadeli amaçlar içinde sanayileşmeye ağırlık verilmiştir. Böylece, Türk toplumunun yaşama düzeyini yükseltecek bir ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi için sanayinin hergün biraz daha geliştirilmesinin gerektiği vurgulanmaktadır.

Türkiye'de ihracatın artırılması konusunda yaygın olan düşünce "teşvik tedbirleri" yoludur. Gerçekte, sanayi ürünü ihracatında gelişme sağlanabilmesi için ilk koşul iç talep fazlası sanayi ürünü arzının gerçekleştirilebilmesidir. Başka bir deyişle, ihracatın geliştirilmesini ihracatta vergi iadesi, diğer teşvik primleri ve ihracat sigortası gibi fatktörler ötesinde yeni yatırımlarda aramak gerekir. Bu ise, büyük ölçüde döviz gerektiren bir konudur. Söz konusu yatırımlar arzu edilen düzeye ulaşınca kadar, işçi dövizleri 2/, tarımsal ürün ihracatı, turizm gelirleri ve sermaye hareketleri ile finanse edilen **ithalâta** devam etmek zorunludur. Ancak, ne işçi dövizleri ne de turizm gelirleri sağlam bir temele oturtulmuş ihracat kadar güvenilir değildir. Bu nedenle, sanayileşme hamlesinde ödemeler dengesi bozukluklarının ciddi darbağazlar yaratma olasılığı gözönünde tutularak Kalkınma

1/ Nitekim, ham pamuk dış talebinin genişlemesi ve fiat düzeyinin yükselmesi, bir önceki yıldan devreden pamuk stoklarının uygun şartlarda değerlendirilmesi ve vergi iadesi uygulanması, rakip ülkelerin davranışlarının ve kambiyo hareketlerinin yakından izlenmesi gibi nedenlerle 1976 yılında ihracaatın bir önceki yıla göre yüzde 40 oranında artmasına karşın dış ticaret açığı sadece yüzde 5 oranında gerilemiştir (8; s. 512).

2/ İşçi dövizleri ile finanse edilen ithalât (işçi dövizleri/ ithalât) oranı yüzde 56,7 ile 1973 de en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu oran 1976 da yüzde 19,2 dir (8; s. 513).

Planlarında "ihracatı geliştirme" ve "ithalat ikamesi" politikaları birlikte benimsenmiştir. Bir yandan ithalâtı kısıtlayan dış ticaret rejimi benimsererek ithalât , gümrük vergileri ve mik-

tar kısıtlamaları ile kontrol altında tutulmaya çalışılırken, bir yandan da ithalat ikamesini gerçekleştirecek sanayilere öncelik verilmiştir.

II İTHALÂT İKAMESİ VE SANAYİLEŞME

Sanayileşmede direkt bir yol , yerli sanayinin korunması için sanayi ürünlerinin ithalatına koruyucu gümrük tarifelerinin uygulanmasıdır. Günümüzde, gelişmekte olan ülkeler tarafından yoğun bir şekilde başvurulan bu uygulamalar sanayileşmiş ülkelerin tecrübelerinden kaynaklanmaktadır.

İthalatı yerli üretimle ikame edebilmek için, sanayileşmenin ilk aşamasında ithalâtı kısmak yerine artırmak suretiyle sonuçta ithalât ikamesini etkin bir şekilde gerçekleştirecek koşulların sağlanması gerekir, Yerli sanayinin korunması ancak söz konusu sanayinin kurulmasından sonra düşünülebilir. O halde , yerli sanayinin korunması aşamasından önce gerekli koşulların sağlanabilmesi için ithalat ikamesinden başka önlemler alınmalıdır.

A. İthalât İkamesi Hakkında Çeşitli Görüşler

Sanayileşmede ithalât ikamesi gibi koruyucu politikaları yoğun olarak uygulamaya geçmeden önce, bu politikaların çok iyi değerlendirilmesi gerekir. Bu değerlendirmelere esas olmak üzere ithalât ikamesi ile ilgili belli başlı görüşler aşağıda özet olarak verilmiştir.

1. *Gelişmekte olan (Infant) sanayiler görüşü:* Geçici koruyucu gümrük tarifeleri yolu ile koruyuculuk, genel olarak, ileri aşamalarda üretim mali-

yetlerini düşüreceği ve yabancı firmalarla uygun şartlarda rekabet etme olanağı yaratacağı gerekçesi ile gelişmekte olan sanayiler için geçerli bir politika olarak düşünülebilir. Buna göre koruyuculuk, söz konusu yatırımın sosyal gelirinin özel kesime sağlayacağı gelirden yüksek olması kriterine dayandırılmaktadır. Gelişmekte olan bir sanayide sosyal gelirin, özellikle gelişmekte olan ülkelere, özel kesime sağlanan gelirden yüksek olması beklenir. Çünkü (a) korunan sanayide gerçekleşen yeni üretim tekniğinden ekonominin diğer üretim faaliyetleri de yararlanır, (b) işgücünün eğitimi diğer istihdam alanlarında da etkili olur. O halde, dışsal ekonomiler söz konusu olduğu zaman sosyal gelir özel gelirden daha ağır basacağından salt pazar güçleri sosyal outputu optimum kılamaz. Sosyal outputu optimum kılmak için devlet yardımına gereksinme duyulur.

Ancak, devlet yardımını haklı kılmak için sadece içsel ölçek ekonomisine dayalı yukarıdaki görüş yeterli olamaz, çünkü yatırımcı firmalar açısından söz konusu yatırımların uygunluğu son aşamadaki gelirin ilk aşamadaki zararı karşılayabilmesine bağlıdır. Bu durum gerçekleştiği takdirde, devletin koruyucu önlemlerine gerek kalmadan özel teşebbüs yatırımını yapar. Öte yandan, sanayinin gelişme

döneminde koruyucu önlemlerin ekonomiye yüklediği masraf sadece içsel ölçek ekonomisinden dolayı olmayıp, tüketimin daha pahalı ithalât ikamesi ile karşılanmasından dolayı ortaya çıkan masrafları da içerir. Bu nedenle, koruyucu politikaların uygunluğu için gelişmenin son aşamasındaki toplam tasarrufun ilk aşamadaki toplam masrafları karşılayabilecek düzeyde olması gerekmektedir.

Gelişmekte olan sanayilerin seçiminde uygulamada karşılaşılabilecek güçlüklerde küçümsenemez. Zamanla ortaya çıkacak dışsal ekonomilerin masrafları büyük oranlarda etkileyebileceği göz önüne alınarak, belirli bazı sanayi kollarını teşvik etmek için oldukça yüksek seçici gümrük tarifesi uygulamak yerine tüm sınaî üretime kıymet üzerinden alınan bir (advalorem) vergi uygulayarak seçimi pazar güçlerine terk etmek daha uygun olabilir.

Sosyal gelir özel gelirden yüksek olduğu zaman yeni üretim tekniğinin "öğrenim süreci"ni kolaylaştırmak amacıyla direkt bir sübvansiyon uygulanması veya işgücü eğitimin devletce yürütülmesi tercih edilir bir politika olabilir. Koruyuculukta ortaya çıkan tüketimle ilgili (intermediate) kayıplar ortadan kalkacağı için bu tür sübvansiyonlar koruyucu önlemlerden daha iyi sonuç verebilirler.

Koruyucu vergilendirmelere veya ithalâtı kısıtlayıcı önlemlere karşı yabancı firmalar da bazı karşı önlemler alabilirler. Örneğin, yabancı firmalar yan kuruluşlar kurarak veya gümrük duvarlarının üstünde sübvansiyonlar uygulayarak ürünlerine karşı oluşturulan ithalât kontrolleri engellerini etkisiz kılma çarelerine başvurabilirler.

Son olarak, koruyucu politikaların etkisi sanayinin bütün dalları için aynı derecede etkin olamaz. Örneğin, koruyucu politikalar pazar kaynaklı (market-oriented) sanayilerde daha etkin olmasına karşın, arz kaynaklı (supply-oriented) sanayilerde aynı derecede etkin olamamaktadırlar.

2. *Özel yabancı kapitali teşvik görüşü:* Koruyucu politikaların özel yabancı kapital yatırımlarını teşvik etmekte net bir katkı sağlayıp sağlamayacağı, söz konusu yabancı kapitalin çeşitli gelir ve masraflarının değerlendirilmesi ile belirlenebilir.

3. *İhracat olanakları uygun olmayan ülkeler için ithalat ikamesini zorunluluğu görüşü:* Gıda maddeleri, mineraller, ham maddeler ve işlenmiş maddeler gruplarının her biri için ihracat olanakları aynı derecede cazip değildir. Bu nedenle, genel olarak, ihracat olanakları sınırlı olan gelişmekte olan ülkeler için ithalât ikamesi zorunludur. Ancak, böyle bir görüşü bireysel ürün ve bireysel ülke açısından dikkatlice değerlendirmeden bütün gelişmekte olan ülkeler için genelleştirmek doğru değildir. Çünkü, bir malın dünya piyasasındaki talep elâstikiyetinin düşük olmasına karşın, aynı, malın talep elâstikiyeti arzın belirli bir kaynağında yüksek olabilir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin ihracat olanaklarını kısıtlayan sanayileşmiş ülkelerin ithalât taleplerinin düşük gelir elâstikiyeti etkisi, bu ülkelerin gelirlerindeki hızlı artış (yüksek büyüme oranı) ile giderilebilir.

Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerin sınaî ürün ithalât kapasiteleri yalnızca ihracat gelirlerine bağlı de-

gildir. Yabancı sermaye akışı ticaret hadlerindeki değişimler, ithalâtı yerli üretimle ikame kapasitesi ve diğer görünmeyen hizmetler (işçi dövizleri ve tuizm gelileri gibi) de ithalât kapasitesini etkileyici faktörlerdir. Ohalde, bireysel bir ülke açısından bu son faktörlerin olumlu etkileri, söz konusu ülke için koruyucu önlemleri daha az zorunlu kılabilir.

4. *Tarımdışı kesimlerde istihdamı artırma görüşü:* Gelişmekte olan ülkeler için yeni istihdam olanaklarının yaratılması Kalkınma Planlarında önemle üzerinde durulan bir hedefdir. Ancak ithalâtın yerli üretimle ikamesi ile yaratılacak istihdam olanakları önemli derecede abartılmaktadır. Çünkü, böyle bir olanak fakir ülkeler için, genel olarak, kısıtlıdır. Bugünün geri kalmış ülkelerinde genel olarak karşılaşılan sorun tarımda fazla iş gücü sonucu ortaya çıkan "düşük verim" dir. Bu sorunun çözümü ise sanayileşmeden çok kapital birikimi ile ilgilidir.

Öte yandan, daha çok istihdam ve daha hızlı kalkınma hedefleri çelişki haline düşebilir. Böyle bir çelişki halinde, ithalât ikamesini öngören sanayileşme politikası ile tarımsal gelişme ve ihracatı teşvik yolu ile kademeli bir sanayileşmeye dayalı politikanın karşılıklı olarak değerlendirilmesi gereklidir. Örneğin, Japonya'nın sanayileşme sürecinde tarım kesimi, ekonominin diğer kesimleri ile birlikte bir harmoni içinde gelişmiştir. Böylece sanayileşme sürecinde tarım kesiminin rolü, gıda maddeleri yetersizliğinden kaynaklanan enflasyonist baskıyı minimum düzeyde tutmak ve döviz

kazanarak dış ticaretin gelişmesini sağlamak olmuştur.

Geri kalmış ülkelerde işgücünün mobilitesi kurumsal ve kültürel bazı faktörlerle kısıtlı olduğundan, koruyucu politikaların işgücü arzı üzerindeki gelir ve fiyat duyarlılıkları (responsları) oldukça zayıftır. Ohalde, işgücü sorununun çözümünde ekonomik orijinli koruyucu önlemler yerine eğitim, öğretim, toprak mülkiyetinin iyileştirilmesi ve kültürel değişimi sağlayan sosyal orijinli önlemler daha iyi sonuçlar verebilir.

5. *Daha yüksek gerçek gelir sağlamak görüşü:* Bu görüşün esası, sanayicinin nisbi fiyatını yükselterek işgücünün tarımdan ithalât rekabetçisi sanayiye kaymasını kolaylaştırmak ve gerçek geliri serbest ticarete dayalı gelir düzeyinden yüksek kılmaya dayanır. Gümrük tarifeleri yolu ile koruyuculuk, yerli faktör piyasasındaki bozukluğa karşın dış ticareti etkileyerek söz konusu bozukluğa çözüm yolu aramaktadır. Bu durumda, ithalât rekabetçisi malın üretimini sübvans etmek veya tarımsal üretimi vergilendirmek koruyuculuk politikasından daha iyi sonuç verebilir. Çünkü bu gibi politikalar direkt olarak ücret farklılıklarını ortadan kaldıracak ve gümrük vergisi uygulamasına göre daha yüksek gerçek gelir sağlayacaktır. Ohalde sınaî ürün ithalâtına konacak bir gümrük vergisi işgücü piyasasındaki bozukluğu iyileştirmede hiç de etkin olmayan bir politikadır.

B. Türkiye'nin Dış Ticareti ve ithalât ikamesi

Sanayileşme sürecinin ilk aşamasında bulunan Türkiye'de bir taraftan ithalât gereksinimi giderek artarken,

diğer taraftan bu gereksinmeyi karşılayacak kaynakların başında gelen ihracat sürekli bir gerileme eğilimi içine girmiştir. Bu durum, II. Dünya Savaşı'ndan buyana Türk ekonomisinin sürekli olarak dış kaynaklara bağımlılığını zorunlu kılmıştır. Dış kaynaklara bağımlılığı azaltmak için çeşitli yollar denenmektedir. Bunlardan en önemlisi, sanayileşmeye ağırlık verilerek ihracatın çeşitlendirilmesi ve toplam ihracat içinde sınaî ürün payının artırılması çabasıdır. Ancak, bu alanda beklenen sonuçların alınamaması ithalatın dolaylı ve dolaysız yollardan kısılmasını zorunlu kılmaktadır.

1. *Ihracat durumu*: Türkiye'de ihracatın temel yapısını tarıma dayalı geleneksel ihraç malları, madencilik ve yeni gelişen sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Şimdiye kadar en yüksek düzeyde gerçekleşmiş olan 1976 yılı ihracaatı 1.960,2 milyon dolar olup bu rakam aynı yıla ait program hedefinin yüzde 6,7 gerisindedir (8; s. 491). Mutlak değer olarak bu miktarın yüzde 64,0 ü tarım ve hayvancılık ürünlerine, yüzde 30,4 ü sanayi ürünlerine, yüzde 5,6 sı da madencilik ve taş ocakçılığına aittir (8; s. 492 ve 496).

Türkiye'de G.S.M.H. nin yüzde 20 sine yaklaşan dış ticaret geliri uluslararası ticaret hacminde meydana gelen dalgalanmalardan önemli ölçüde etkilenmektedir. Örneğin, ihracatın 3/4 üne yakın bir kısmını oluşturan O.E.C.D. ülkelerinin 1976 yılı ithalât oranının yüzde 12,5 luk reel artışı türkiyenin aynı yıl içinde gerçekleşen ihracatını olumlu şekilde etkilemiştir.

Sanayi ürünleri ihracatımızda son yıllarda meydana gelen artış daha çok pamuk ipliği ve dokuma ihracatına dayanmaktadır. Sanayi ihracatımız da tarımsal ihracatımız gibi çeşitlendirilememiş olduğundan dış ticaret dengesi bu ürünlerin ihracatındaki tıkanıklıklardan büyük ölçüde etkilenmektedir. Nitekim, 1977 yılının ilk on aylık dönemindeki (Ocak-Ekim) toplam ihracat 1976 nın aynı dönemine göre 282-milyon dolar gerilemiştir (2; s. 11). İhracattaki bu gerileme, özellikle, tarımsal ürünlerden ileri gelmektedir. 1976 nın ilk on ayında tarımsal ürün ihracatı 1.030 milyon dolar olmasına karşın, bu değer 1977 nin aynı döneminde 745 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (2; s. 11). Tarımsal ürün ihracatındaki söz konusu gerileme ürün azlığından olmayıp, buğday, pamuk ve tütün gibi başlıca ihraç ürünlerimizin fiyatlarının dünya fiyatlarına göre yükselmelerinden kaynaklanmaktadır.^{1/} Yalnız bu üç ürünün dünya pazarları ile fiyat farkı (1977 de) yüzde 30 düzeyindedir (2; s. 11). Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi, tarımsal ürün ihracatındaki bu tıkanıklığın en önemli nedeni ülkede süregelen enflasyondur. Örneğin, İstanbul'da 1977'nin ilk onbir ayında fiyatlar genel seviyesi, bir önceki yıla göre, yüzde 56 artış kaydetmiştir (2; S. 11). Bu tehlikeli bir fiyat artışı olup ülke ekonomisini büyük ölçüde istikrarsızlığa sürüklemektedir.

Sanayi kesimindeki durum da endişe vericidir. Ham madde yetersizliği ve grevler yüzünden sınaî üretim gerilemiş bulunmaktadır. Ayrıca, fiyat uygunsuz-

1/ Aynı yılda ihracat olanağı bekleyen 4 milyon ton buğday, 300 bin ton pamuk ve 200 bin ton tütün mevcuttur (2; s. 11).

luğu nedeniyle sanayi malı ihracatı azalmış ve işi ücretlerindeki yükselmeler, emekyoğun ürünlerin dış ülkelerdeki rekabet olanağını önemli ölçüde aksatmaktadır. Bu durum ülkeyi zincirleme yeni devalüasyonlara sürüklemektedir.

2. *İthalat durumu*: 1977 yılı toplam ithalât içerisinde aramalı ithalâtının payı yüzde 56,2, yatırım malı yüzde 36,8 ve tüketim malı yüzde 7,0 dir. (7; s. 190). Buna göre, III. Plan döneminde ithalât kalemleri içinde en yüksek artış oranı yüzde 8,5 olarak yatırım mallarında gerçekleşmiştir.

1976 yılı toplam ithalâtı bir önceki yıla göre yüzde 8,2 oranında artış göstererek 5.128,6 milyon dolara ulaşmıştır (8; s. 481). 1963-1976 döneminde ithalâta görülen en büyük artış yüzde 81,0 oranı ile 1974 yılında gerçekleşmiştir.

1976 yılında toplam ithalât, programlanan ithalâta göre yüzde 102,6 oranında gerçekleşmiştir. Bu gerçekleşme oranları sektörlere göre, yatırım mallarında yüzde 128,0 aramalarında yüzde 91,1, ve tüketim mallarında ise yüzde 62,6 dir (8; s. 482).

1976 yılına ait programlanan ithalât içinde libere ithalât yüzde 13,8

oranında artarken, tahsisli ithalât yüzde 1,7 ve anlaşmalı ülkelerden yapılan ithalât yüzde 43,5 oranında gerilemiştir. Öte yandan, kendi kendini finanse eden program dışı ithalât ise yüzde 16,0 oranında artarak 574.4 milyon dolara yükselmiştir. Proje kredileri yüzde 84,5 oranında, bedelsiz ithalât da yüzde 38,0 oranında artmıştır. Buna karşın, özel yabancı sermaye ve Nato Enfrastrüktür kalemlerinde ise önemli gerilemeler olmuştur (8; s. 488).

3. *İthalat ikamesi*: Türkiye'de planlı dönemde, ithalât ikamesi özellikle demir-çelik, karayolu taşıtları, kimya, kâğıt, petrol ürünleri, madeni eşya, tarım araçları ve dayanıklı tüketim malları sanayilerinde başvuru olan bir yol olmuştur. Ödemeler dengesi bozukluklarının iyileştirilmesi, 1972 de toplam ihracatın yüzde 23,0 ünü oluşturan sınaî ürün payının 1987 de yüzde 64,0 e yükseltileceği umuduna bağlamıştır. Sanayide öngörülen bu gelişme sonucu 1987 de 3,5 milyar dolarlık bir ithalat ikamesinin gerçekleştirilebileceği beklenmektedir (7; s. 142). Ancak, III. Plan döneminde öngörülen ve özellikle aramalarında sağlanması beklenen yüzde 70,0 oranındaki ithalat ikamesinin gerçekleştiği iddia edilemez.¹¹

III. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, ithalâta bir miktar tüketim malı yanında özellikle yatırım malı

ve aramalına ağırlık vermek durumundadırlar. Gelişmenin ilk aşamalarında büyük düzeylere varan ithalâtın tarım

1/ TÜBİTAK'ın 2.12.1977 tarihinde düzenlediği "Sanayimizin Araştırma-Geliştirme Problemlerinin Tesbitinde ve Çözümünde TÜBİTAK, Üniversiteler ve Araştırma Kurumlarının Etkin Olma Koşulları" konulu Danışma Kurulu Toplantısında, ithalât ikamesinin hiçbir malda yüzde 50 ye ulaşmadığı özel sektör temsilcisi tarafından iddia edilmiştir.

ürünleri ihracatı ile karşılanması oldukça zordur. Bu nedenle, dış ticaret dengesi ve buna bağlı ödemeler dengesi giderek bozulmakta ithalâtı ister istemez dolaylı ve dolaysız yollardan, kısma zorunluğu kendini göstermektedir.

Genel olarak, ödemeler dengesi bozukluklarını uzun vadede iyileştirmek kısıtlanan ithalât gereksinmesini yerli üretimle karşılamak amacıyla sanayileşmeye ağırlık verilmektedir. Türkiye'de de uzun vadeli amaçlar içinde sanayileşmeye ağırlık verilmiştir.

Türkiye'de sanayileşmeye ağırlık verilmesinin diğer bir nedeni de, sanayileşmiş ülkelerden oluşan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) na katılma yolunda atılmış olan adımdır. Ancak, sanayileşme hareketinin sadece dış tasarruf ve ithalât finansmanı açısından değil, fakat teknoloji açısından da ele alınması bir zorunluluktur. kalkınmanın gerektiği modern gelirler ve teknolojiler dışarıdan ithal edildiği sürece, dış ödemelerde dengeye ulaşılsa bile, dışa bağımlılık devam edecektir. Bu nedenle, önümüzdeki beş yıl için planlanan 240 milyar TL. lık sanayi yatırımları etkili bir araştırma-geliştirme politikası ile birlikte yürütülmezse, kurulan tesisler kısa bir süre içinde teknolojileri eskimiş ve işe yaramaz duruma gelebilirler (1; s. 2).

Kalkınma Planlarında ağırlık kazanan ve ödemeler dengesi bozukluklarını iyileştirecek, sanayileşmeyi gerçekleştirecek bir yol olarak düşünülen ithalât ikamesi, iç talebi arzla simultane olarak karşılamakta bazı yararlar sağlasa da, böyle bir koruyucu politika

ancak ithalâtı ikame eder, fakat kümülâtif bir gelişmeyi garanti edemez. Çünkü, ithalât ikamesi ile sanayileşme başlatılsa bile yaşatılabilmesi (sürekliliği) önemli bir sorun olarak ortadadır. İthalât ikamesinin başarılı olmasında üretilecek teknolojinin kalitesi çok önemli olup "ikinci kaliteye hayat hakkı yoktur" prensibi geçerlidir. AET ilişkileri ile yeni bir döneme girecek olan Türk sanayisinin gelişmiş ülkelerin rekabeti karşısında ayakta durabilmesi için bu prensibe uymak kaçınılmaz bir zorunluluktur. Ohalde, ithalat ikamesi politikası değerlendirilirken soruna sadece makro açıdan değil fakat mikro açıdan bakmak gerekir çünkü mikro prensiplere uyulmadan makro sorunların çözümlenebilmesi olanaksızdır.

Türkiye'de 15 yıllık planlı kalkınma döneminde araştırma-geliştirme çalışmalarına yapılan harcamalar sanayinin sorunlarını çözme bakımından çok yetersiz kalmıştır. Bütün alanlar için bu rakam yapılan yatırımların yüzdesi olarak, yıllık ortalama, Türkiye'de onbinde 3,5, Yunanistan'da 9,0, Fransa'da 23,0, Amerika'da ise 31,0 dir (1; s. 7). Batı standartları uygulandığı takdirde^{1/} önümüzdeki beş yıl için planlanan 240 milyar TL. lık ağır sanayi projelerinde gerekli araştırma-geliştirme fonu 4,8 milyar TL. dir. Bu ise, IV. Beş Yıllık Planın her yıl için 960 milyon TL. lık araştırma-geliştirme harcaması demektir. Halbuki, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının 1978 yılı Bütçe teklifinde bu rakam 108 milyon TL. dir (1; s. 9).

Gerçekte, sanayileşme çabaları ülkeyi teknolojik bağımlılıktan kurtara-

1/ Yatırımların yüzde ikisidir.

çak ve sanayileşmenin sürekliliğini sağlayabilecek yeterli araştırma-geliştirme faaliyetlerine de yer veren politikalarla yürütülmelidir.

Sanayileşmede koruculuğa dayalı politikalar, genel olarak, gelişmiş ülkelerin tecrübelerinden kaynaklanmakta gelişmekte olan ülkelere bu politikalara çoğu kez gereğinden fazla ağırlık verilmektedir. Bu nedenle, koruyucu politikalar- sonucu bir çok gelişmekte olan ülkede yüksek fiyatlar, düşük kaliteli yerli üretim, koruyuculuğa konu olan sanayide fazla kapasite ve ihracatın gelişmesine bazı kısıtlamalar gibi arzu edilmeyen durumlar ortaya çıkmaktadır.

Sanayi ürünleri ihracatını artırmak ve istikrarlı bir yapıya kavuşturabilmek için yatırımların kuruluş ve genişleme kapasiteleriyle ihracata yöneltebilecek şekilde projelendirilmesi gereklidir. Ayrıca, Türkiye'nin halen yoğun çaba harcadığı ihracatı teşvik önlenmeden beklenen olumlu sonuçları alabilmek için de teknoloji seçiminde isabetli davranmak girdilerde kalite yönünden istikrar ve standartları garanti altına almak, nihai ürünlerde standart kaliteyi sürekli olarak korumak ve kontrol altında bulundurmaya dış pazarlarla ilgili organizasyonu etkin bir biçimde oluşturmak zorunluluğu vardır.

Çeşitli kimselerin de ileri sürdükleri gibi 1/, gelişmekte olan ülkelere sermaye birikiminin elde edilebileceği en önemli kesim tarımı kesimidir. Bu görüş yeniden dünya iktisat teorisinde önem kazanmaya başlamıştır.

Ohalde, gelişmekte olan ülkeler için ithal ikamesi gibi koruyucu önlemlerle sanayileşme çabalarını zorlamak yerine, tarımsal kalkınma yolu ile sanayileşmenin giderek ağırlık kazanacağı ortamı hazırlamak daha sıhhatli bir yol olarak görülmektedir.

Türkiye'de sanayileşme potansiyeli yaratılabilmek için halen ihracatımızın (3/4) üne yakın bir kısmını oluşturan O.E.C.D. ülkeleri ile olan ilişkilerimizde uyumlu ve güven verici bir politika izlenmesi zorunludur. Bu ülkelere yapılan ihracatta, özellikle son zamanlarda, ortaya çıkan tıkanıklığın en önemli nedeni ülkede sürmekte olan şiddetli enflasyondur. Bu nedenle, istikrar önlemleri artırılarak iç ve dış fiyat artışları arasındaki büyük farklar giderilmedikçe bu ülkelerin ekonomik konjonktürlerinin iyileşmesinden Türkiye'nin payını yeterince alabilmesi olası değildir.

Türkiye'de özellikle son yıllarda, ödemeler dengesi bozukluklarını etkileyen en önemli faktör ihracat gelirlerinin büyük bir kısmının petrol ithalâtı için harcanmasıdır. Örneğin 1977 yılında bu oran yüzde 60 dolayında olup 12 milyon ton ham petrol ve 3 milyon ton petrol ürünü ithalâtı için toplam 1,5 milyar dolar döviz ödenmiştir. Petrol ithalâtının 1980 yılında 22 milyon ton olacağı tahmin edilmektedir (3; s. 2),. Her geçen gün O.P.E.C. tarafından biraz daha artırılan petrol fiyatları karşısında ödemeler dengesi bozukluklarının Türkiye'nin sanayileşme çabaları üzerindeki olumsuz

1/ Profesör Chatelus, İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyetinin Aralık 1977 de düzenlediği "Gelişmekte Olan Ülkelerde İktisadî Kalkınma-Gelir Paylaşım İlişkileri" konulu açık oturum.

etkilerini minimum düzeye indirebilmek için enerji politikasına ağırlık verilmelidir. Yatırımlarda önceliğin bu alana kaydırılması yanında, çeşitli enerji tasarruf programlarına da ağırlık vermek Türkiye için bir zorunluluk haline gelmiştir 1/.

Ödemeler dengesi bozukluklarının sanayileşme hareketlerine yansıyan olumsuz etkileri, sağlam bir temele oturtulmuş yeterli ihracat geliri sağlanılabilecek aşamaya ulaşıncaya kadar, görünmeyen hizmetlerin katkısı artırılarak giderilmeye çalışılabilir. Halen sanayileşmiş Avrupa ülkelerine sadece işçi gönderebilen Türkiye'nin petrol gelirleriyle zenginleşmiş Orta Doğu ülkelerine işgücü dışında malzeme, donanım ve mühendislik hizmetleri ihraç edebilen olanakları araştırılabilir. Bunun için, zengin Orta Doğu ülkelerinde son

zamanlarda görülen yoğun yatırım ihalelerini kazanabilmek için çok yönlü etkin girişimlerde bulunmak hem devletin hemde özel sektörün görevleri olmalıdır 2/. Çünkü Türkiye'nin bu alandaki başarısı, devlet ile özel sektör arasında gerekli işbirliğinin sağlanabilmesine, müteahhit yeteneklerinin titizlikle kayıtlanmasına, iyi çalışan firma ve sanayilerin özel yardım görmelerine ve alınacak isabetli önlemlerle ekonominin kontrol altında tutulabilmesine bağlıdır.

Turizm için de aynı şeyler söylenebilir. Turizm yatırımları, tanıtma faaliyetleri ve sektörün organizasyonu faaliyetlerine ağırlık verilerek bu alandaki potansiyeli değerlendirmek gerekir. Bu potansiyelin geliştirilmesinde kamu denetimi altında özel sektör girişimlerine ağırlık verilebilir.

FAYDALANILAN ESERLER

1. Benice, Macit, "Sanayimizin Araştırma Geliştirme Problemlerinin Tesbitinde ve Çözümünde TÜBİTAK Üniversiteler ve Araştırma Kurumlarının Etkin Olma Koşulları", 2.12.1977 tarihli TÜBİTAK Danışma Kurulu Tebliği.
2. Cillov, Haluk, "İhracattaki Tıkanıklık", *Milliyet* 30.12.1977.
3. Dağsöz, Alpin Kemal, "Enerji Çıkarmazı ve Binalarda Yakıt Tasarrufu", *Milliyet*, 24.12.1977.
4. Ermiş, Talha, "Türkiye Orta Doğudan Nasıl Döviz Geliri Sağlayabilir", *Milliyet*, 22.12.1977.
5. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyetinin düzenlediği "Gelişmekte

1/ Uluslararası Enerji Ajansı kaynaklarına göre, üye ülkeler arasında enerji tasarruf programının en düşük düzeyde uygulandığı ülke Türkiye'dir (3; s. 2).

2/ Bugün Orta Doğuda iş yapan bayancılar içinde başarılı ülkelerden biri Güney Kore'dir. Bu ülkenin 1976 yılında kazanmış olduğu 2,5 milyar dolarlık yurt dışı inşaat ihalelerinin yüzde 97 si Orta Doğuda'dır (4; s. 11).

Olan Ülkelerde İktisadî Kalkınma - Gelir Paylaşım İlişkileri” konulu açık oturum, 1977. *Milliyet*, 17.12.1977.

6. Meier, Gerald M., *Leading Issues in Development Economics*, Oxford University Press, New York, 1964 pp. 297-304.

7. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977*, Yayın No. DPT: 1272.

8. Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, *İktisadî Rapor-1977*, Ankara, Mayıs 1977.